

Ε΄ Ευρωπαϊκό Συνέδριο Νεοελληνικών Σπουδών
της Ευρωπαϊκής Εταιρείας Νεοελληνικών Σπουδών
Θεσσαλονίκη, 2-5 Οκτωβρίου 2014

*Συνέχειες, ασυνέχειες, ρήξεις
στον ελληνικό κόσμο (1204-2014):
οικονομία, κοινωνία, ιστορία, λογοτεχνία*

Πρακτικά ≡ Proceedings

5th European Congress of Modern Greek Studies
of the European Society of Modern Greek Studies
Thessaloniki, 2-5 October 2014

*Continuities, Discontinuities, Ruptures
in the Greek World (1204-2014):
Economy, Society, History, Literature*

Τόμος Ε΄

Επιμέλεια:
Κωνσταντίνος Α. Δημάδης

Ευρωπαϊκή Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών
Αθήνα 2015

Συνέχειες, ασυνέχειες, ρήξεις
στον ελληνικό κόσμο (1204-2014):
οικονομία, κοινωνία, ιστορία, λογοτεχνία

Continuities, Discontinuities, Ruptures
in the Greek World (1204-2014):
Economy, Society, History, Literature

Τόμος Ε΄

Την ευθύνη της έκδοσης έχει το Διοικητικό Συμβούλιο της ΕΕΝΣ
E-mail: *dimadis@zedat.fu-berlin.de*

ISBN (vol.) 978-618-81771-2-3

ISBN (set) 978-618-81771-3-0

Σελιδοποίηση - τυπογραφική φροντίδα:
Jorge Lemus Pérez (*lemus777@gmail.com*)

Copyright © 2015:

Ευρωπαϊκή Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών (ΕΕΝΣ)

European Society of Modern Greek Studies

www.eens.org

Ε΄ Ευρωπαϊκό Συνέδριο Νεοελληνικών Σπουδών
Θεσσαλονίκη, 2-5 Οκτωβρίου 2014

Π ρ α κ τ ι κ ά

**Συνέχειες, ασυνέχειες, ρήξεις
στον ελληνικό κόσμο (1204-2014):
οικονομία, κοινωνία, ιστορία, λογοτεχνία**

Τόμος Ε΄

Ε π ι μ έ λ ε ι α:

Κωνσταντίνος Α. Δημάδης

Ευρωπαϊκή Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών
Αθήνα 2015

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΤΟΥ Ε΄ ΤΟΜΟΥ

Πρόλογος (Κ. Α. Δημάδης)	21
--------------------------------	----

9. Πολιτισμικές μεταφορές, διαπολιτισμικοί μετασχηματισμοί και διακαλλιτεχνικές προσεγγίσεις

9.1. Στρογγυλό Τραπέζι «Πολιτισμικές διαμεσολαβήσεις & διαμόρφωση του “εθνικού χαρακτήρα” στον περιοδικό τύπο του 19ου αιώνα»

Άννα Ταμπάκη: Εισαγωγή – Παρουσίαση των στόχων της έρευνας και των πρώτων πορισμάτων της	29
---	----

Κυριακή Αθανασιάδου: Εικόνες της <i>Μήδειας</i> και η κατασκευή του γυναικείου φύλου στον περιοδικό τύπο του 19ου αιώνα	51
--	----

Χρυσόθεμις Σταματοπούλου – Βασιλάκου, Αικατερίνη Διακουμοπούλου – Ζαραμπούκα: Διαπολιτισμική πρόσληψη της δραματουργίας μέσα από τον ελληνικό περιοδικό τύπο του 19ου αιώνα: Μια πρώτη προσέγγιση	65
--	----

Ευριπίδης Γαραντούδης: Η αναβίωση της αρχαίας ελληνικής μετρικής τον 19ο αιώνα: μετρική θεωρία και ποιητική πράξη	85
--	----

Μαρία Σπυριδοπούλου: Ο Εμίλ Ζολά μέσα από τον ελληνικό περιοδικό τύπο των δύο τελευταίων δεκαετιών του 19ου αιώνα: μια πρώτη προσέγγιση	95
--	----

Αγγελική Σπυροπούλου: Ελληνοαγγλικές λογοτεχνικές συναντήσεις του 19ου αι.- πρόσληψη και διαπολιτισμικότητα	115
--	-----

Κατερίνα Καρακάση: Η <i>αρχαία δημοτική ποίηση</i> και τα <i>ωραία προϊόντα του γερμανικού Παρνασσού</i> . Σημειώσεις για την πρόσληψη του γερμανικού Ρομαντισμού στον περιοδικό τύπο του 19ου αιώνα	133
---	-----

Άλκηστη Σοφού: Ο <i>Θεατής της Ανατολής (Le Spectateur de l’Orient)</i> διαλέγεται με την Ευρώπη. Οι διακυμάνσεις μιας «εθνικής αφήγησης»	151
--	-----

Αύρα Ξεπαπαδάκου, Αλέξανδρος Χαρκιολάκης: Το λυρικό θέατρο και η μουσική σαλονιού στον ελληνόφωνο περιοδικό Τύπο του 19ου αιώνα	159
--	-----

Στρογγυλό Τραπέζι
«Πολιτισμικές διαμεσολαβήσεις και διαμόρφωση
του ‘εθνικού χαρακτήρα’ στον περιοδικό τύπο του 19^{ου} αιώνα».
Εισαγωγή – Παρουσίαση των στόχων της έρευνας
και των πρώτων πορισμάτων της

Άννα Ταμπάκη *

A. Σκιαγράφιση των πεδίων της έρευνας¹

Ο 19^{ος} αιώνας αποτελεί μια περίοδο έντονων ιδεολογικών, πνευματικών και πολιτισμικών αναζητήσεων, καθώς και ποικίλων κοινωνικοπολιτικών ζυμώσεων, που είναι άμεσα συνυφασμένες με τη διαμόρφωση και τη στερέωση της εθνικής ταυτότητας και τον αυτοπροσδιορισμό του νεοσύστατου ελληνικού κράτους.

Αφενός μεν παρατηρούμε τη σύσφιξη των σχέσεων με το αρχαιοελληνικό παρελθόν, αφετέρου την προσπάθεια αποκατάστασης του Βυζαντίου περί τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, προβολή του ελληνοχριστιανικού ιδεώδους και της άρρηκτης συνέχειας του ελληνικού έθνους.

Αξιοσημείωτη είναι επίσης η αμφίθυμη στάση απέναντι στη Δύση (διαφωτιστικό αίτημα συγχρονισμού με την Ευρώπη, αλλά και αίτημα εθνικής καθαρότητας από τις δυτικές προσμείξεις).

* Η Άννα Ταμπάκη (atabaki@theatre.uoa.gr) είναι Καθηγήτρια στη Φιλοσοφική Σχολή (Τμήμα Θεατρικών Σπουδών) του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών και Συντονίστρια του έργου «ΘΑΛΗΣ – Πολιτισμικές διαμεσολαβήσεις & διαμόρφωση του “εθνικού χαρακτήρα” στον περιοδικό τύπο του 19^{ου} αιώνα (Χρυσσαλίδες)», (Φεβρ. 2012 - Σεπτ. 2015).

1 Η εισήγηση που ακολουθεί αποτελεί στο πρώτο μέρος της (Α. Σκιαγράφιση των πεδίων της έρευνας) τον συλλογικό καρπό κοινού προβληματισμού των συνεργατών που συγκροτούν τον κορμό του προγράμματός μας: «Η παρουσία έρευνα έχει συγχρηματοδοτηθεί από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο – ΕΚΤ) και από εθνικούς πόρους μέσω του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση» του Εθνικού Στρατηγικού Πλαισίου Αναφοράς (ΕΣΠΑ) – Ερευνητικό Χρηματοδοτούμενο Έργο: ΘΑΛΗΣ – ΕΚΠΑ – ΧΡΥΣΑΛΛΙΣ. »

*Πρακτικά Ε΄ Ευρωπαϊκού Συνεδρίου Νεοελληνικών Σπουδών (Θεσσαλονίκη, 2-5 Οκτ. 2014):
Συνέχειες, ασυνέχειες, ρήξεις στον ελληνικό κόσμο (1204-2014):
οικονομία, κοινωνία, ιστορία, λογοτεχνία
Τόμος Ε΄ (ISBN: 978-618-81771-2-3)*

© 2015 Ευρωπαϊκή Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών (www.eens.org)

Σημαντικό μέρος αυτών των αναζητήσεων διατυπώνεται μέσα από τον περιοδικό τύπο της εποχής, ο οποίος γνωρίζει σημαντική άνθηση. Η ποικιλία των εντύπων (*εγκυκλοπαιδικά περιοδικά, φιλολογικά ή/και οικογενειακά περιοδικά, ημερολόγια*) και το εύρος των θεματικών πεδίων που καλύπτουν επιτρέπουν την ανασυγκρότηση της συλλογικής μνήμης, καθώς οι εκδόσεις αυτές απευθύνονται σε ένα ευρύ και ενίοτε λιγότερο λόγιο αναγνωστικό κοινό από αυτό των βιβλίων.

Οι αναζητήσεις και οι ζυμώσεις που καταγράφονται στην ύλη των περιοδικών παίζουν καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της νεοελληνικής γραμματείας και αντικατοπτρίζουν σε μεγάλο βαθμό τη σχέση της με την ετερότητα.

Μέσα από την αρθρογραφία και τις μελέτες που φιλοξενούνται στα περιοδικά ενισχύεται το αίτημα για τη συγκρότηση μιας «εθνικής λογοτεχνίας», ενώ τροφοδοτούνται συστηματικά οι συζητήσεις για την επίδραση επείσασκτων λογοτεχνικών προϊόντων, για τον ελληνοκεντρισμό, το γλωσσικό ζήτημα, την αναβίωση των αρχαίων μέτρων,² την εισροή ξένων λογοτεχνικών ρευμάτων³ κ. λπ.

Μολονότι ο περιοδικός τύπος έχει αποτελέσει αντικείμενο σημαντικών μελετών και ερευνητικών προγραμμάτων, λιγοστά είναι τα έντυπα που έχουν αποδελτιωθεί εξαντλητικά στο σύνολό τους και έχουν γίνει οι απαραίτητες ποιοτικές (και όχι μόνον ποσοτικές) σταθμίσεις.⁴

Η έρευνά μας αρθρώνεται σε τρεις θεματικές υποενότητες, οι οποίες λειτουργούν αυτόνομα αλλά και συμπληρωματικά η μια προς την άλλη.

2 (Γαραντούδης 2014)

3 (Καρακάση 2014), (Προβατά 2014), (Σπυροπούλου 2014), (Σπυριδοπούλου 2014).

4 Αναφέρω ενδεικτικά για τον 19^ο αιώνα: ΠΕΝΕΔ 484, ΙΝΕ/ΕΙΕ (1995-1997), «Η αναζήτηση της εθνικής φυσιογνωμίας μέσα από ξενόγλωσσα κείμενα. Ερμηνείες και πολιτισμικές δεκτικότητες του Νεότερου Ελληνισμού (Μεταφράσεις, Περιηγητικά κείμενα, 19^{ος} αι.)» -η έρευνα κάλυψε την περίοδο από τη γένεση του προεπαναστατικού τύπου ως το 1840· ΠΕΝΕΔ «Αρχείο Νεοελληνικής Πεζογραφίας 1830-1880» (1995-1997) του Ινστιτούτου Μεσογειακών Σπουδών (Ρέθυμνο), με επιστ. υπεύθυνο τον καθηγητή Νάσο Βαγενά. Για τη μεταγενέστερη περίοδο στο πλαίσιο του ΕΠΕΑΕΚ II - «Φύλο Πυθαγόρας II -2005-2008: «Η γυναικεία εικαστική και λογοτεχνική παρουσία στα περιοδικά λόγου και τέχνης (1900-1940)», με επιστ. υπεύθυνο την Αναπλ. Καθηγήτρια Σοφία Ντενίση, κ. ά.

I. Πολιτισμικές ζυμώσεις: γραμματειακά γένη, λογοτεχνικά και ιδεολογικά ρεύματα

Στόχος είναι καταρχήν να συμβάλει στη συγκρότηση μιας κοινής και για τις τρεις ερευνητικές ομάδες σύνθετης *βάσης δεδομένων* (με την κατάταξη σε κατηγορίες και την ανεύρεση keywords/λέξεων-κλειδιά), στην οποία καταγράφεται το σύνολο της δημοσιευόμενης ύλης των περιοδικών (πρωτότυπης και μεταφρασμένης) αλλά και των ποικίλων αναφορών σε συγγραφείς, κείμενα, λογοτεχνικά γένη, κ.λπ.

Εν συνεχεία, μέσα από την επεξεργασία αυτού του υλικού, οι ερευνητές επικεντρώνονται στον τρόπο με τον οποίον προσλαμβάνονται, επιβιώνουν ή και αναβιώνουν ιδεολογικά και λογοτεχνικά ρεύματα και στην ανάδειξη των όρων που συμβάλλουν στη διαμόρφωση των γραμματειακών γενών (λυρική ποίηση, μυθιστόρημα και διήγημα, χρονογράφημα, λογοτεχνική κριτική, ιστορική αφήγηση, ιστοριογραφία, βιογραφία⁵ –ιστορική και πλασματική–, κ.λπ.).⁶

II. Η πρόσληψη των δραματουργικών ειδών (συγγραφείς, ιδεολογικά και αισθητικά ρεύματα, θεωρία του δράματος): ποιητικό θέατρο, θέατρο πρόζας και λυρικό θέατρο

Αντικείμενο του πεδίου αποτελεί ο εντοπισμός, η καταγραφή και η αξιολόγηση όλων των σχετικών με το ποιητικό θέατρο, το θέατρο πρόζας και το λυρικό θέατρο κειμένων που δημοσιεύονται στον περιοδικό τύπο του 19^{ου} αιώνα, με τελικό στόχο:

- α) Την κατάταξη και μελέτη των *δραματουργικών ειδών* (εθνικό δράμα, τραγωδία, κωμωδία πολύπρακτη, κωμωδία μονόπρακτη, μυθιστορηματικό δράμα, ρεαλιστικό δράμα, σατιρικοί διάλογοι, λυρικό θέατρο: όπερα, οπερέτα, κωμειδύλλιο, επιθεώρηση) στην ελληνική και ξένη δραματουργία.
- β) Την αξιοποίηση του κάθε είδους πληροφοριακού υλικού που μπορεί να προκύψει από κείμενα ειδήσεων, βιογράφηση συγγραφέων και ερμηνευτών, σχολιασμού και κριτικής έργων και παραστάσεων.

5 (Αθήνη 2014)

6 Βλ. ενδεικτική βιβλιογραφική επισκόπηση στο Επίμετρο.

γ) Τη μελέτη και κωδικοποίηση της σύνθετης διαδικασίας πρόσληψης τόσο της ξένης δραματουργίας (εκλεκτική αφομοίωση γλωσσικών, τεχνοτροπικών και άλλων πολιτισμικών δεδομένων) όσο και της αρχαιότητας που κατέχει σημαντική θέση στην αποκρυστάλλωση της θεωρίας του «εθνικού δράματος».

Παρά το γεγονός ότι από την ως σήμερα γνωστή και δημοσιευμένη ελληνική βιβλιογραφία του 19^{ου} αιώνα, έχει εντοπιστεί ένας αξιόλογος αριθμός αυτοτελών εκδόσεων θεατρικών έργων, πρωτότυπων και σε μετάφραση,⁷ ο περιοδικός τύπος (όπως και ο ημερήσιος) παραμένει μία από τις καλύτερες πηγές ενημέρωσης για το θεατρικό γίνεσθαι της εποχής, καθώς και το μέσον πρόσληψης των πάσης φύσεως κειμένων που σχετίζονται με τη δραματουργία: θεατρικά έργα,⁸ κριτικές αναλύσεις, κείμενα θεωρητικά και δοκιμιακά σε σχέση με τα ιδεολογικά και αισθητικά ρεύματα της εποχής, κείμενα θεωρίας του δράματος, κριτικές αποτιμήσεις θεατρικών παραστάσεων, κ.ά. Αποδελτιώσεις περιοδικών έχουν πραγματοποιηθεί από μεμονωμένους ερευνητές, είτε για τις ανάγκες εκπόνησης διδακτορικής διατριβής,⁹ είτε για την ικανοποίηση ατομικών ερευνητικών στόχων.

Με δεδομένο ότι ως σήμερα έχει αξιοποιηθεί σε περιορισμένη κλίμακα το πλούσιο σχετικό υλικό που δημοσιεύεται στον περιοδικό τύπο του 19^{ου} αιώνα για φιλολογική και θεατρολογική ανάλυση, με το περιγραφόμενο έργο θα δοθεί η δυνατότητα πανοραμικής αποτύπωσης της ελληνικής και ξένης δραματουργίας στον ευρύτερο ελληνικό χώρο κατά το 19^ο αιώνα και αποτίμησης της συνολικής διάστασης του φαινομένου της πρόσληψης τόσο του αρχαίου κόσμου¹⁰ όσο και της ξένης δραματουργίας που αποτελεί σημαντική πτυχή της συγκριτικής δραματολογίας, τόσο για τη μελέτη της πρόσληψης ξένων δραματουργών στον ελληνικό χώρο, όσο και για την τυχόν επίδρασή τους στην εγχώρια δραματουργική παραγωγή.

7 (Σταματοπούλου-Βασιλάκου 2002, 87-219), (της ίδιας 2003, 179-192), (της ίδιας 2006¹, 369-384), (της ίδιας 2006², 297-364).

8 (Σταματοπούλου-Βασιλάκου, Διακουμοπούλου-Ζαραμπούκα 2014)

9 Βλ. ενδεικτικά (Κατσίκaros 1997) και (Provata 1995).

10 (Αθανασιάδου 2014)

• *Μουσική και λυρικό θέατρο*

Το λυρικό θέατρο κατέχει κεντρική θέση στην πολιτιστική ζωή του 19^{ου} αιώνα. Είναι το πρώτο και το κυρίαρχο σκηνικό είδος του νεοσύστατου ελληνικού κράτους. Όταν οι παλαιότεροι έλεγαν «πάμε στο θέατρο», τις περισσότερες φορές εννοούσαν πάμε στην όπερα. Όταν τα δημοσιεύματα αναφέρονται σε ηθοποιούς, εννοούν τόσο τους ηθοποιούς του δραματικού θεάτρου πρόζας, όσο και τους λυρικούς ερμηνευτές, τους τραγουδιστές του μελοδράματος. Η όπερα δίδαξε στα μετεπαναστατικά χρόνια, παρόλη την ιδεολογική αντιπαράθεση των λογίων,¹¹ τι σημαίνει θέατρο, σκηνική πράξη, παράσταση, σκηνική ερμηνεία, υποκριτικό ύφος, θεατρικότητα. Η κυριαρχία της για πάνω από πενήντα χρόνια είναι και αριθμητικά μετρήσιμη: ο σύγχρονος ερευνητής εκπλήσσεται συνειδητοποιώντας πόσες παραστάσεις όπερας ανέβαιναν μέσα σε έναν μόνο χρόνο στην Αθήνα κατά τη δεκαετία του 1880. Πόσες διαφορετικές όπερες και οπερέτες είχε την ευκαιρία να παρακολουθήσει ένας Αθηναίος, π.χ. το 1888. Τουλάχιστον 60 διαφορετικές διδασκαλίες, άλλοτε κλασικών επιτυχιών του λυρικού θεάτρου και άλλοτε έργων πιο «εναλλακτικού» ρεπερτορίου.

Ας σημειωθεί ότι η συγκέντρωση του ειδικού αυτού υλικού που αφορά ιδιαιτέρως την πρωτογενή δημιουργία της εποχής, δεν έχει ως σήμερα καταγραφεί, ούτε έχει περιληφθεί στους εργογραφικούς καταλόγους των Ελλήνων συνθετών. Πρόκειται για μεγάλης αξίας παρακαταθήκη της ελληνικής μουσικοθεατρικής δημιουργίας, η οποία παραμένει εν πολλοίς άγνωστη στη σημερινή μουσικολογική και θεατρολογική έρευνα.

Το λυρικό θέατρο, δηλαδή η όπερα (μελόδραμα), η οπερέτα (μελοδραμάτιον) και τα υπόλοιπα είδη ελαφρού μουσικού θεάτρου, όπως το κωμειδύλλιο (βωντβίλ, vaudeville) και η επιθεώρηση (ρεβύ, revue), είναι παρόν στα περιοδικά ποικίλης ύλης του 19^{ου} αιώνα με ποικίλες μορφές: ειδησεογραφία και ανταποκρίσεις από τη μουσικοθεατρική ζωή στον ελληνόφωνο χώρο και το εξωτερικό, σχολιασμός και κριτική έργων και παραστάσεων, βιογραφικές πληροφορίες δημιουργών και ερμηνευτών, ελληνικές μεταφράσεις ή συνόψεις λιμπρέτων ευρωπαϊκών μελοδραμάτων, δημοσιευμένα αποσπάσματα ευρωπαϊκών και ελληνικών μελοδραμάτων

11 (Ταμπάκη 2005, 310-324)

διασκευασμένα για πιάνο και φωνή (σπαρτίτι), καθώς και δημοσιευμένα άσματα και άλλα έργα μουσικής σαλονιού Ελλήνων συνθετών και ποιητών (παρτιτούρες).¹²

Οι τρεις πρώτες κατηγορίες αποτελούν πληροφοριακό υλικό που συμπληρώνει τις γνώσεις μας για την καλλιτεχνική κίνηση του 19^{ου} αιώνα. Οι τρεις επόμενες, όμως, αφορούν την πρωτογενή δημιουργία της εποχής, δηλαδή πρωτότυπα έργα τα οποία δεν έχουν καταγραφεί, ούτε έχουν περιληφθεί στους εργογραφικούς καταλόγους των συνθετών τους. Πρόκειται για μια μεγάλης αξίας παρακαταθήκη της ελληνικής μουσικοθεατρικής δημιουργίας, η οποία παραμένει εν πολλοίς άγνωστη στη σημερινή μουσικολογική και θεατρολογική έρευνα, ενώ θα άξιζε να δημοσιευθεί και να μελετηθεί.

III. Θεωρήσεις διαπολιτισμικών σχέσεων και μεταφορών: Η εθνική γραμματεία ανάμεσα στο ξένο και στο οικείο

Στόχος αυτού του σύνθετου πεδίου έρευνας είναι η μελέτη και κωδικοποίηση θεωρητικών αντιλήψεων για τις διαπολιτισμικές σχέσεις και μεταφορές, οι οποίες διατυπώνονται σε κείμενα κριτικής, πρωτότυπα ή μεταφρασμένα, που δημοσιεύονται στον περιοδικό τύπο του 19^{ου} αιώνα. Η έρευνα επιχειρεί να μελετήσει τους τρόπους μέσω των οποίων έννοιες και προσεγγίσεις που πραγματεύονται το ξένο συνιστούν ένα βασικό άξονα διαμόρφωσης της έννοιας της «εθνικής» γραμματείας και των πολλαπλών μορφών ταυτότητας (για παράδειγμα: εθνικής, ευρωπαϊκής, βαλκανικής) που εγγράφονται σε αυτήν. Η εθνική γραμματεία δεν προσεγγίζεται ως ένα κλειστό πεδίο πολιτισμικής κληρονομιάς, αλλά ως μια διαρκής αντιπαράθεση του οικείου με το ξένο, στο πλαίσιο της οποίας τα όρια αυτού που ορίζεται ως «έθνος» ή «εθνικό» διατυπώνονται ως ρευστά και διαρκώς μεταβαλλόμενα.

Η κριτική, ιδιαιτέρως στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, επιχειρεί να ορίσει την εθνική γραμματεία ως συνάρτηση των αντιπαράθεσεων και των πολιτισμικών μεταγίσεων που συνιστούν τις σχέσεις του οικείου με το ξένο. Οι σχέσεις αυτές προσεγγίζονται με βάση τέσσερις θεματικούς άξονες, καθένας από τους οποίους εγείρει τα παρακάτω ερωτήματα:

12 (Ξεπαπαδάκου - Χαρκιολάκης, 2014)

α) *Θεωρητικές έννοιες και προσανατολισμοί*: Μελετάται εδώ η διατύπωση βασικών θεωρητικών εννοιών και αντιλήψεων που ορίζουν την επαφή με το ξένο ως διαδικασία πρόσληψης και μετάφρασης.

β) *Ευρωπαϊκή λογοτεχνία και πολιτισμός*: Ανιχνεύεται η σχέση με την ευρωπαϊκή παράδοση ως αμφιλεγόμενο όριο μεταξύ του ξένου και του οικείου.¹³

γ) *Αρχαία ελληνική λογοτεχνία και πολιτισμός*: Διερευνάται η σχέση της νεότερης εθνικής παράδοσης με την ελληνική αρχαιότητα¹⁴ ως πλαίσιο πραγμάτευσης των ορίων του οικείου και του ξένου.

δ) *Πέρα από τα όρια της Ευρώπης*: Μελετάται η σχέση της εθνικής ταυτότητας με παραδόσεις που τίθενται εκτός των ορίων της ευρωπαϊκής κληρονομιάς.

Η σχέση του ξένου με το οικείο, όπως έχει διατυπωθεί τόσο στο πλαίσιο της συγκριτικής γραμματολογίας και της θεωρίας της μετάφρασης, όσο και στο πλαίσιο ευρύτερων θεωρητικών και ιστοριογραφικών προσεγγίσεων της δυτικής γραμματείας και παράδοσης, επιτρέπει τη μελέτη της κριτικής σκέψης ως καθοριστικού στοιχείου διαμόρφωσης της έννοιας της εθνικής γραμματείας και παράδοσης. Η διερεύνηση των εννοιών που συναρτούν την εθνική γραμματεία με το ξένο είναι άλλωστε άρρηκτα δεμένη με την πρόσληψη και τη μετάφραση ξένων λογοτεχνικών και θεατρικών κειμένων, η οποία αποτελεί αντικείμενο μελέτης των δύο άλλων ερευνητικών πεδίων και επιτρέπει τη γόνιμη συνεργασία όλων των μελών του προγράμματος.

Η διεθνής έρευνα έχει εγκύψει τα τελευταία χρόνια με πολύ ενδιαφέρον σε ζητήματα προσδιορισμού της «εθνικής ταυτότητας» μέσα από πολιτισμικές μορφές (λογοτεχνικές και άλλες) και σε ένα συγκριτικό / θεωρητικό πλαίσιο, στο οποίο το ζήτημα της μετάφρασης αναδεικνύεται καίριο.¹⁵

Εκ παραλλήλου, έχουν αυξηθεί σημαντικά οι μελέτες για τον διεθνή περιοδικό τύπο του 19^{ου} αι., ως πυρήνα διαμόρφωσης και σύγκρουσης πολιτισμικών ταυτοτήτων και προτύπων.

13 (Σοφού 2014)

14 (Λιανέρη 2014)

15 (Bermann, S. and Wood, M. eds. 2005), (Faubion, J. 1993), (Gourgouris, S. 1996), (Jusdanis, G. 1991) και (Σκοπετέα, E. 1988).

• Εικονογράφηση

Πολλά περιοδικά του 19^{ου} αιώνα περιέχουν ενδιαφέρουσα εικονογράφηση: προσωπογραφίες, γελοιογραφικά σκίτσα, διακοσμητικά στοιχεία. Το υλικό αυτό είναι συχνά αποκαλυπτικό για την έρευνα, καθώς μας πληροφορεί υπαινικτικά για όσα δεν γράφονται και δεν λέγονται καθαρά στα κείμενα. Επίσης μας βοηθά να ταυτίσουμε πρόσωπα και καταστάσεις με ονόματα. Συν τοις άλλοις, συντελεί στην κατανόηση της πρόσληψης των πολιτιστικών φαινομένων, καθώς φανερώνει το εύρος της απήχησης γεγονότων και προσώπων της πολιτιστικής και της κοινωνικής ζωής. Τέλος, μέσα από την ανάλυση της εικονογράφησης αντιλαμβανόμαστε πληρέστερα τις προτιμήσεις της κάθε κοινωνίας και την τρέχουσα αισθητική.

Θα πρέπει να τονιστεί εδώ ότι σε κάποιες περιοδικές εκδόσεις η εικονογράφηση δεν είναι συνοδευτική, αλλά συνιστά κεντρικό τμήμα της βασικής αναγνωστικής ύλης. Πρόκειται για υλικό ιστορικής αξίας, το οποίο υπογράφεται από σημαντικές προσωπικότητες της πνευματικής ζωής του 19^{ου} αιώνα.

B. Σύντομη επισκόπηση του περιοδικού τύπου στον 19^ο αιώνα

*Η γένεση του περιοδικού τύπου: «Εφημερίς» ή «περιοδικό»;*¹⁶

Στην ιστορία του ευρωπαϊκού τύπου, η διάκριση ανάμεσα στο «περιοδικό έντυπο» και στο «βιβλίο» αποτελεί ένα δυσδιάκριτο και πολύπλοκο ζήτημα. Στην καμπή του 18^{ου} και στις πρώτες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα, η «εφημερίδα», το «περιοδικό» φύλλο, είτε φιλολογικό, είτε κυρίως εγκυκλοπαιδικό και «ποικίλης ύλης» και το «βιβλίο» συνιστούν πολιτισμικά προϊόντα διαφορετικά και τείνουν να σταθεροποιήσουν διακριτές κατηγορίες στο μορφολογικό και στο θεματολογικό πεδίο. Αυτή η διάκριση καθίσταται ακόμη πιο δύσκολη διότι προέρχονται από τα ίδια τυπογραφικά εργαστήρια και η επεξεργασία τους συντελείται με τον ίδιο ακριβώς τρόπο (χαρακτήρες, διακόσμηση), ακολουθούν το γνωστό σχήμα των βιβλίων (8ο) και έχουν ως επί το πλείστον σελίδα τίτλου, συνεχή σελιδαρίθμηση και πίνακα περιεχομένων, είναι δηλαδή κατ' ουσίαν «αποσπάσματα βιβλίων» (*fragments de livres*). Κάτι που γίνεται ακόμη πιο έκδηλο, όταν συντίθενται σε τόμους.

16 (Tabaki 1996, 133-140), (Ταμπάκη 2005, 92-99).

Σύμφωνα με τις μελέτες των Jean Sgard, Roger Chartier, Daniel Roche τα βιβλία και τα περιοδικά έντυπα «έχουν κατασκευαστεί με το ίδιο ακριβώς τεχνικό σύστημα, με τα ίδια μέσα, με πανομοιότυπες κινήσεις» και «καμμία ουσιαστική τεχνική μεταβολή δεν διαφοροποιεί την κατάσταση πριν από τις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα».¹⁷

Στον αιώνα του Διαφωτισμού, μπορούμε να διακρίνουμε, κάτω από την σκέπη της «περιοδικότητας» και τους ρυθμούς έκδοσης στους οποίους υπακούουν (ημερήσια, εβδομαδιαία, μηνιαία ή ετήσια) διάφορα είδη περιοδικών εντύπων: φύλλα που υπόσχονται και προσφέρουν άμεση ενημέρωση, με κυκλοφορία εβδομαδιαία, δυο φορές την εβδομάδα, ή τέλος καθημερινή, και φύλλα με πολιτιστικό περιεχόμενο που έχουν ρυθμό κυκλοφορίας μηνιαίο, τριμηνιαίο ή και ετήσιο.¹⁸

Ο περιοδικός τύπος του Διαφωτισμού, τόσο στο ευρύ ευρωπαϊκό πλαίσιο αναφοράς, όσο και στις σημαντικές ελληνικές εκδοχές του, έχει έναν πρωταρχικό «(εκ)παιδευτικό» και «εγκυκλοπαιδικό» χαρακτήρα.

Προσανατολισμός προς όλους τους χώρους του επιστητού, νέες σηματοδοτήσεις του χρόνου και του χώρου, ανθρωπογεωγραφία, αρχαιολογικές ανακαλύψεις, εξερευνήσεις, επιστημονικό περιηγητικό ενδιαφέρον, επιστήμες, εφευρέσεις και ανακαλύψεις, δεκτικότητα στο «αξιοπερίεργο» και το «εξωτικό», καθώς και οι κατακτήσεις στα γράμματα και τις τέχνες, σφραγίζουν με μία απίστευτη πυκνότητα και πληθωρικότητα τα περιοδικά έντυπα του Διαφωτισμού.¹⁹

Τα πρώτα ελληνικά περιοδικά φύλλα (πολιτικές εφημερίδες και φιλολογικά περιοδικά) των αρχών του 19^{ου} αιώνα αντιγράφουν και μιμούνται τα δυτικά πρότυπα. Ένα σημαντικό αγωγό μετακένωσης αποτελούν τα έντυπα των γάλλων Ιδεολόγων – οι συνεχιστές των Εγκυκλοπαιδιστών φιλοσόφων (*Décade Philosophique, Revue Encyclopédique, Magasin Encyclopédique*, κ. ά.) αλλά δεν πρέπει να παραβλέπουμε ότι, ως επί το πλείστον, ο ευρωπαϊκός περιοδικός τύπος κινείται εν γένει στον χώρο της «γενικής παιδείας».

17 (Chartier & Roche 1987, 99-100)

18 (Ταμπάκη 2005, 92-99), (Bellanger - Godechot - Guiral - Terrou 1969).

19 (Tabaki 1987, 63-73), (Tabaki 1996, 133-140).

Ο Διαφωτισμός κληροδότησε μάλιστα αυτά τα χαρακτηριστικά και στον περιοδικό τύπο του Ρομαντισμού. Αυτό πρέπει να μας κάνει προσεκτικούς σε ότι αφορά επιβιώσεις πηγών και θεμάτων τουλάχιστον ως το 1847, όπως διαπιστώθηκε στο πρόγραμμα ΠΕΝΕΔ 484: «Η αναζήτηση της εθνικής φυσιογνωμίας μέσα από ξενόγλωσσα κείμενα. Ερμηνείες και πολιτισμικές δεκτικότητες του Νεώτερου Ελληνισμού: Μεταφράσεις – Περιηγητικά κείμενα, 19^{ος} αι.». ²⁰

Παρατηρούμε αμφισημία ή μάλλον πολυσημία του όρου «εφημερίς» στα χρόνια που κορυφώνεται το διαφωτιστικό ρεύμα. Εκτός από τη βραχύβια πολιτική εφημερίδα *Ειδήσεις διά τα ανατολικά μέρη* (Βιέννη 1811, εφημερίδα μικρού σχήματος, μονόστηλη και με συνεχή σελιδαρίθμηση), πρόδρομο του *Ελληνικού Τηλεγράφου*, και τον *Λόγιο Ερμή*, που κυκλοφορεί ως το 1816 με τον πλήρη τίτλο: *Ερμής ο Λόγιος ή Φιλολογικάί Αγγελίαί*, τα περισσότερα «φιλολογικά» περιοδικά έντυπα της περιόδου 1811 με 1821, περιέχουν στον τίτλο τους τη λέξη **εφημερίδα**: *Αθηνά ή Εφημερίς φιλολογική, επιστημονική, πολιτική και εμπορική* (Παρίσι 1819), *Μέλισσα ή Εφημερίς ελληνική* (Παρίσι, 1819-1821), *Μουσείον ή Εφημερίς ελληνική, φιλολογική, επιστημονική, και τεχνική* (Παρίσι 1819).

Αυτή η πρακτική δεν εγκαταλείπεται, όπως διαπιστώνεται, ούτε στα επόμενα χρόνια. Περιορίζομαι σε λίγα παραδείγματα: *Η Ηώς, σύγγραμμα περιοδικόν, ασχολούμενον περί την φιλολογίαν, φιλοσοφίαν, περί τας επιστήμας, τέχνας, γεωργίαν, εμπόριον και τ. λ. π.* (Ναύπλιο, 1830-1831)· *Η Αθηνά, ήτοι Ανάλεκτα γεωγραφικά, φιλολογικά, ιστορικά, οικονομικά και περί εφευρέσεων* (Ναύπλιο, 1831)· *Η Αιγιναία, εφημερίς φιλολογική, επιστημονική και τεχνολογική* (Αίγινα, 1841)· *Ο Σωτήρ, Εφημερίς πολιτική, φιλολογική και εμπορική / Le Sauveur, Journal politique, littéraire et commercial* (Ναύπλιο-Αθήνα, 1834-1838)· *Μνημοσύνη, Εφημερίς πολιτική, φιλολογική, εμπορική* (Σμύρνη 1835). Ως επεξήγηση του τίτλου, το «εφημερίς» υποχωρεί σταδιακά από τα φιλολογικά περιοδικά, με την ευρεία έννοια του όρου, αυτά που θα μπορούσαν να αποκληθούν γενικά ή και ποικίλης ύλης.

²⁰ Πρβλ. υποσ. 3.

Ο εγκυκλοπαιδικός χαρακτήρας του προεπαναστικού τύπου είναι καταφανής. Μείζονος σημασίας ως προς τη διάρκεια και την ύλη, με έμφαση στα εκπαιδευτικά ζητήματα, ο *Λόγιος Ερμής*, με άμεση εμπλοκή στα ζητούμενα του νεοελληνικού Διαφωτισμού όλα τα υπόλοιπα, αν και το καθένα διεκδικεί την ξεχωριστή του φυσιογνωμία.

Σε μια περίπτωση, ωστόσο, έχουμε την εφαρμογή του διττού σχήματος που οραματίστηκε ο νεοελληνικός Διαφωτισμός: πολιτική εφημερίδα και φιλολογικό παράρτημα. Πρόκειται για το έντυπο *Ελληνικός Τηλέγραφος ή περιοδική εφημερίς πολιτική, φιλολογική τε και εμπορική* (Βιέννη, 1812-1836), που από το 1817 ως το 1821, θα συμπληρωθεί με δεκαπενθήμερο φιλολογικό παράρτημα, τον *Φιλολογικό Τηλέγραφο*.

Το φιλολογικό παράρτημα, χωρίς να εμπλακεί στην οξεία φιλολογική διαμάχη της εποχής, αρκετά ουδέτερο και αποστασιοποιημένο, καταχώρισε στις στήλες του ερανίσματα και μεταφράσεις από κείμενα δυτικής αρχαιογνωσίας, ποικίλες επιστημονικές γνώσεις με έμφαση στη γεωγραφία και τη φυσική ιστορία, τις εξερευνησεις και τις ανατολικές σπουδές.²¹

Ο *Ελληνικός Τηλέγραφος* μπορεί να μας προσφέρει ένα καλό παράδειγμα τυπολογικής διάκρισης μεταξύ πολιτικής και φιλολογικής εφημερίδας. Διάκριση που δεν στηρίζεται στο σχήμα, μάλλον επισφαλές κριτήριο για το πρώτο μισό του 19ου αιώνα, αλλά στην περιοδικότητα, στην ύλη και τη διάταξή της.

Τομή ως προς τον προσανατολισμό της ύλης παρατηρείται γύρω στα 1830.

Η αγροτική και οικιακή οικονομία, η φυσική ιστορία, στοιχεία υγιεινής και τρόποι συντήρησης των τροφίμων καλύπτουν σε μεγάλο ποσοστό τις στήλες περιοδικών, όπως η *Αθηνά* του Γεωργίου Χρυσίδη (Ναύπλιο 1831) ή η *Αιγιναία* (Αίγινα 1831), όπου αρθρογραφούν ο Ιωάννης Κοκκώνης και ο Ανδρέας Μουστοξύδης.

Θα έλεγε κανείς ότι η έμφαση στην κοινοποίηση γνώσεων περί του πρακτέου, σε συνδυασμό με κείμενα άλλων εντύπων που πραγματεύονται ζητήματα κοινωνικής και πολιτικής οργάνωσης – στην *Ηώ* π. χ., που εκδίδεται αυτήν την περίοδο (Ναύπλιο, 1830-1831), και στην οποία φαίνεται να υπερισχύει στις μεταφράσεις

21 (Αργυροπούλου - Ταμπάκη 1983, Εισαγωγή), (Tabaki 1984, 316-337), (Tabaki 1985, 259-270).

η αγγλική επίδραση, υπάρχουν πολλά κείμενα του άγγλου νομομαθούς, φιλοσόφου και αναμορφωτή Jeremy Bentham (1748-1832) – συνδέονται απερίφραστα με τις ανάγκες συγκρότησης του νεαρού κράτους και της ποιοτικής αναβάθμισης του ιδιωτικού και δημόσιου βίου.

Πλην όμως και κοντά σ' αυτήν την ορθή διαπίστωση, βρίσκουμε την ίδια εποχή στην ευρωπαϊκή παιδεία, περιοδικά φύλλα, με έμφαση σε ομόλογα θέματα, όπως για παράδειγμα στο περιοδικό που ιδρύει το 1831 ο Émile de Girardin, *Journal de connaissances utiles*, έντυπο μηνιαίο και προσιτό στο ευρύτερο αναγνωστικό κοινό (η ετήσια συνδρομή του ανέρχεται μόλις σε 4 γαλλικά φράγκα). Τα άρθρα που προκρίνονται για τον τύπο αυτών των περιοδικών είναι κατά κανόνα σύντομα· χωρίς να θέλω να προβώ σε απόλυτες συγκρίσεις και ταυτίσεις, παρόμοια τακτική διαπιστώνουμε και σε ελληνικά έντυπα της περιόδου, όπως για παράδειγμα στην *Φιλολογία* (Σμύρνη, 1841-1844), μηνιαίο περιοδικό ποικίλης ύλης, με εκδότη τον Ζαχαρία Δ. Λαμπίση.²² Η έρευνα έφερε στο φώς τη σχέση που τον συνέδεε με τον Δανό ιερέα-ιεραπόστολο Ludwig Daniel Hass.²³

Ερανοστικού χαρακτήρα είναι και η *Αποθήκη των Κοινωφελών Γνώσεων* (Αθήνα, 1836-1838), η οποία συχνά αναδημοσιεύει κείμενα παρμένα από την *Αποθήκη των Ωφελίμων Γνώσεων* (Σμύρνη, 1837-1844), έντυπο σε μεγάλο σχήμα, εικονογραφημένο και δίστυλο, που εντάσσεται στις δραστηριότητες της αμερικανικής ιεραποστολής²⁴ και θεωρείται ο κυριότερος πρόδρομος του μεταγενέστερου «οικογενειακού-φιλολογικού περιοδικού». ²⁵ Συγκρατώ ως μια πιθανή πηγή το *American Almanac and Repository of Useful Knowledge* (Βοστώνη, 1830-1861). Άλλοι τίτλοι που μας οδηγούν σε πιθανές πηγές της *Αποθήκης* είναι οι: *Magazine of Useful and Entertaining Knowledge* (Βοστώνη 1830 -), *Family Magazine, Weekly Abstract of General Knowledge* (Νέα Υόρκη), *American Magazine of Useful and Entertaining Knowledge* (Βοστώνη, 1834).

Ο τρίτος και τελευταίος σταθμός αυτής της μεταβατικής, εξελικτικής πορείας του περιοδικού έντυπου, οδηγεί στην ωριμότητα

22 (Πολίτου 1970)

23 (Καρπόζηλου 1991, 84)

24 (Νάσιουτζικ 2002)

25 (Καρπόζηλου 1991, 77)

του είδους και στη δημιουργία των μεγάλων «φιλολογικών» και «οικογενειακών περιοδικών»²⁶ του β' μισού του 19^{ου} αιώνα. Το σημείο μετεξέλιξης εντοπίζεται, σύμφωνα με τους μελετητές, στα χρόνια της εμφάνισης περιοδικών, όπως ο *Ευρωπαϊκός Εραμιστής* (Αθήνα, 1840), με επικρατέστερη την αγγλική επίδραση στις μεταφράσεις και με συχνότερη την παρουσία της λογοτεχνίας,²⁷ η *Μέλισσα των Κυκλάδων* (Ερμούπολη, 1844-1846), με εκδότη τον Γ. Πολυμέρη και με έντονο πολιτικό προβληματισμό, αλλά κυρίως στην εμφάνιση της *Αποθήκης των Ωφελίμων και Τερπνών Γνώσεων, σύγγραμμα περιοδικόν εις χρήσιν όλου του κόσμου...*, του Ιακώβου Πιτζιπιού (Ερμούπολη, 1847-1849) και της *Ευτέρπης, συγγράμματος περιοδικού με εικονογραφίας* (Αθήνα, 1847-1855).

Η σύνδεση της ωφέλειας με την τέρψη, η νέα μορφολογία (σχήμα, εικονογράφηση), αλλά και η εντονότερη εστίαση του ενδιαφέροντος προς τη λογοτεχνία (μυθιστόρημα, διήγημα) θα ορίσουν τη μετάβαση προς ένα νέο ισχυρό είδος. Ωστόσο, το ενδιαφέρον προς τη λογοτεχνία δεν έλειψε και νωρίτερα. Το *Άστρον της Ανατολής* (1844-1845) του Ν. Αύβαζίδη δημοσίευσε σε επιφυλλίδες τη μετάφραση «Παρισίων Απόκρυφα» του Ευγενίου Σύη (Eugène Sue, *Les Mystères de Paris*), ενώ η *Αποθήκη των ωφελίμων Γνώσεων* δημοσίευσε τον «Ρασσέλα» (*Rasselas*) του Samuel Johnson.

Προάγγελλοι της *Πανδώρας*, της *Χρυσασπίδας*, της *Εστίας*, κ. λπ. θεωρούνται τα περιοδικά στα οποία αναφέρθηκαν. Ήσαν δηλαδή οι δίαυλοι μέσα από τους οποίους η νεοελληνική παιδεία οδηγήθηκε προς την εκκόλαψη του «οικογενειακού, εικονογραφημένου περιοδικού» και αργότερα του αυστηρώς «φιλολογικού» (π. χ. *Η Τέχνη* του Κ. Χατζόπουλου), ειδών που σφράγισαν κυριολεκτικά το β' μισό του 19^{ου} αιώνα.²⁸

Η βραχύβια *Τέχνη* διακηρύσσει, σύμφωνα με το motto της σελίδας τίτλου: «Το Έθνος πρέπει να μάθει να θεωρεί εθνικόν ό,τι είναι αληθές» (Σολωμός). Αποτελείται από έναν κύκλο δημοτικιστών και νεωτεριστών. Δημοσιεύουν οι: Κωνστ. Θεοτόκης, Ιω. Γρυπάρης, Γρ. Ξενόπουλος, Κωστής Παλαμάς, Γιάννης Καμπύσης, Λάμπρος Πορφύρας, Παύλος Νιρβάνας, Γιάννης Επαχτίτης (φιλ. ψευδώνυμο

26 (Dieter Barth 1974)

27 (Patsiou 2001, 115-132)

28 (Αντωνίου-Τίλιου 1996)

του Γιάννη Βλαχογιάννη), Κωνστ. Χατζόπουλος (με το ψευδώνυμο Πέτρος Βασιλικός), Ανδρέας Καρκαβίτσας, Αργύρης Εφταλιώτης, Α. Παπαδιαμάντης, Αλ. Πάλλης, κ. ά. Συντελεί αποφασιστικά στη γνωριμία με τις νέες αισθητικές και λογοτεχνικές τάσεις (γαλλική, ιταλική), τη γερμανική (κυρίως αρθρογραφεί ο Καμπύσης) και τις βόρειες λογοτεχνίες. Για παράδειγμα, εδώ δημοσιεύεται για πρώτη φορά το νατουραλιστικό δράμα του August Strinberg, *Μις Τζούλια* (*Fröken Julie*) σε μετάφραση του Γιάννη Καμπύση. Περιέχεται στις σσ. 241-276, με τίτλο: «*Η Δεσποινίδα Τζούλια*, νατουραλιστική τραγωδία μεταφερμένη στο ελληνικό από το Γιάννη Α. Καμπύση».

Ας σταθούμε σε δυο μείζονα παραδείγματα: I. *Πανδώρα* (1850-1872):²⁹ το περιοδικό ιδρύθηκε στις 12 Δεκεμβρίου 1849 από τους Νικόλαο Δραγούμη, Κωνσταντίνο Παπαρρηγόπουλο, Αλέξανδρο Ρίζο Ραγκαβή και Χρ. Α. Δούκα και εκδόθηκε για πρώτη φορά τον Απρίλιο του 1850 στην Αθήνα στο τυπογραφείο του τελευταίου. Από το 1852 και έπειτα η έκδοση του περιοδικού πραγματοποιείται στο Τυπογραφείο «*Νέα Πανδώρα*».

Η *Πανδώρα* εκδιδόταν δύο φορές το μήνα σε τεύχη, τα οποία πέραν του κυρίου συγγράμματος περιλάμβαναν και παράρτημα. Τις 192 σελίδες του κοσμούν τουλάχιστον 72 εικόνες προερχόμενες πρωτίστως από τη Γαλλία. Η τιμή της συνδρομής ήταν 12 δραχμές για το τεύχος και 4 για το παράρτημα. Οι τιμές αυτές διαφοροποιούνταν για τους αναγνώστες στο εξωτερικό. Η κυκλοφορία του περιοδικού διήρκησε ως το 1872.

II. Η *Εστία* (1876-1894) εκδιδόταν στην Αθήνα κάθε Κυριακή από το 1876 και για είκοσι χρόνια περίπου. Κυκλοφόρησαν περί τα 3000 τεύχη. Συνεργάστηκαν συγγραφείς όπως οι: Αριστοτέλης Βαλαωρίτης, Άγγελος Βλάχος, Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος, Νικόλαος Πολίτης, Γεώργιος Δροσίνης (που επί χρόνια διετέλεσε διευθυντής της) και με τον καιρό έκανε άνοιγμα προς τους νέους λογοτέχνες της εποχής: Παλαμά, Καρκαβίτσα, Ξενόπουλο κ. ά.

Αποτέλεσε τον κύριο εκφραστή της λογοτεχνικής γενιάς του 1880 και προώθησε ιδιαίτερος το νεοελληνικό διήγημα, προκηρύσσοντας μάλιστα και σχετικό διαγωνισμό. Εδώ πρωτοδημοσιεύτηκαν ο «*Λουκής Λαράς*» του Δημήτριου Βικέλα, καθώς και διηγήματα του Γεωργίου Βιζυηνού και του Αλέξανδρου

29 (Σαχίνης 1964), (Λούδη 2005).

Παπαδιαμάντη. Στην *Εστία* φιλοξενήθηκε σε τρεις συνέχειες (τχ. της 30^{ης}, 31^{ης} Οκτωβρίου και 1^{ης} Νοεμβρίου 1894) και το περίφημο κείμενο του Ξενόπουλου: «Οι *Βρυκόλακες*, διάλεξις γενομένη εν τω θεάτρω των Κωμωδιών την εσπέραν της 29^{ης} Οκτωβρίου, υπό του κ. Γρηγορίου Ξενοπούλου», όπου και το γνωστό: «Φιλολογικώς αποτελούμεν μίαν επαρχίαν της Γαλλίας. Δύσκολα εμπορούμεν να γνωρίσωμεν πράγμα ξένον, το οποίον δεν εγνώρισαν πρώτα εις το Παρίσι».

Το οικονομικό αδιέξοδο στο οποίο την οδήγησαν η μείωση των συνδρομητών, ακριβώς λόγω αυτού του ανοίγματος προς τους νέους, και η στροφή προς τον δημοτικισμό, παράλληλα με την ελάττωση των συμβατικών οικογενειακών αναγνωσμάτων, ανάγκασε τον τότε διευθυντή της Γ. Δροσίνη να την μετατρέψει το 1894 στην ημερήσια απογευματινή εφημερίδα *Εστία* που κυκλοφορεί αναλλοίωτη ως σήμερα. Το περιοδικό συνέχισε να υπάρχει για ένα ακόμα εξάμηνο υπό τη διεύθυνση του Γρ. Ξενόπουλου.

Γ. Λίγα λόγια για τη βάση δεδομένων

Επιλέξαμε την κατασκευή μιας σύνθετης βάσης δεδομένων με πολλαπλές δυνατότητες ανάκλησης των πεδίων. Η αποδελτίωση του κάθε τεύχους είναι πλήρης. Εκκινώντας από τα συμβατικά στοιχεία ταυτότητας του περιοδικού και του άρθρου ή της λεζάντας (συγγραφέας/δημιουργός, μεταφραστής/εραμιστής, τίτλος άρθρου ή λεζάντας), γιατί στο δελτίο καταχωρίζεται και η εικονογράφηση, είτε είναι συνοδευτική κειμένου, είτε είναι ανεξάρτητη. Το ίδιο ισχύει και για την αποδελτίωση ειδικών στοιχείων που αφορούν στο μουσικό θέατρο (παρτιτούρες). Έτσι στο πεδίο **είδος τεκμηρίου**, επιλέγει αναλόγως ο ερευνητής: κείμενο/ εικονογράφηση/ παρτιτούρα.

Ακολουθούν τα πεδία: **είδος κειμένου** (εράνισμα, πρωτότυπο, μετάφραση, διασκευή), **χαρακτηρισμός κειμένου** (άρθρο, βιογραφία, διήγημα, θέατρο, κριτική, μελέτη, μυθιστόρημα, μύθος, ποίημα, ποικίλα, κ. ά.), περίληψη, δύο πεδία με (σημαντικές) αναφορές σε τόπους και ονόματα, εν συνεχεία ένταξη σε θεματική κατηγορία (αισθητική, αρχαιολογία, αρχιτεκτονική, αστρονομία, βιολογία, γεωγραφία, γεωργία, κ. ό. κ.), επισήμανση keywords (σταχυολογώ: αλυτρωτισμός, ανατολισμός, βαρβαρότητα, βορειομανία, δυτικά

ήθη, έθνος, εθνικός χαρακτήρας, εξωτισμός, θρησκευτικότητα, Μεγάλη Ιδέα, μετακένωση, μόδα, ξενολατρεία, ξενοφοβία, περιούσιος λαός πολιτισμός, κ. λπ.). Ακολουθεί ένα ελεύθερο πεδίο που περιέχει τυχόν παρατηρήσεις του αποδελτιωτή και ένα τελευταίο, στο οποίο μπορεί να εγγράψει κατά την κρίση του ο ερευνητής λέξεις-κλειδιά που δεν είχαν αρχικά προβλεφθεί. Εάν, μετά από τον σχετικό έλεγχο, αποδειχθεί ότι οι έννοιες αυτές επανέρχονται με συχνότητα στα κείμενα, προστίθενται (πάντοτε με φειδώ) στον αρχικό κατάλογο.

Έχουν αποδελτιωθεί περιοδικά έντυπα της περιόδου 1840 με 1860, καθώς και ορισμένα του τέλους του αιώνα. Η έρευνα επιδιώκει να καλύψει την περίοδο 1840 με 1900. Αυτή τη στιγμή η βάση δεδομένων περιέχει 6376 εγγραφές.

Ο μελετητής μπορεί να ανακαλέσει για τις προσωπικές του ζητήσεις μέσα από τις θεματικές κατηγορίες τα ίχνη ενός συγγραφέα ή ενός στοχαστή στον τύπο της εποχής, μιας εθνικής γραμματείας, ενός φαινομένου, ή μέσα από την αναζήτηση εννοιών και ιδεολογημάτων που περιέχονται στα keywords, να ανιχνεύσει την επιβίωση λ. χ. του όρου «πολυμάθεια» (ο όρος εξακολουθεί να αποδίδει ως αργά μέσα στον 19^ο αιώνα τη λογοτεχνία) σ' ένα περιοδικό όπως η *Ευτέρπη*, να επισημάνει τον όρο «αντιδιαφωτισμός» στην *Πανδώρα*, το επίμαχο θέμα του εκδυτικισμού (δυτικά ήθη) στο ίδιο περιοδικό, τη χρήση του όρου λαός/«περιούσιος λαός» στον *Ευρωπαϊκό Ερανοστή*, να εντοπίσει αρθρογραφία για τον «μαγνητισμό» και τον «ζωικό μαγνητισμό» στην *Ευτέρπη*, στην *Πανδώρα* και στη *Νέα Πανδώρα*, τέλος να συλλέξει αναφορές στον όρο «φαντασία» από την *Ευτέρπη* και την *Αποθήκη των Ωφελίμων και Τερπνών γνώσεων* του Πιτζιπιού. Αυτά αποτελούν, μαζί με τις παρεμβάσεις των μελών του προγράμματός μας στο Στρογγυλό Τραπέζι, μια πρώτη γεύση, μια αρχική συγκομιδή των αποτελεσμάτων και των προδοκιών μας.

Βιβλιογραφία

Αθήνη, Στέση: «Γραμματειακά γένη, λογοτεχνικά και ιδεολογικά ρεύματα: το παράδειγμα της 'βιογραφίας λογοτεχνών'», παρέμβαση στο Στρογγυλό Τραπέζι.

Αθανασιάδου, Κυριακή: «Εικόνες της Μήδειας και η κατασκευή

του γυναικείου φύλου στον περιοδικό τύπο του 19^{ου} αιώνα», στον παρόντα τόμο.

Αντωνίου-Γίλιου, Μαρία: Το περιοδικό Η Τέχνη (1898-1899). Συμβολή στη μελέτη της ιστορίας της νεοελληνικής λογοτεχνίας, Ιωάννινα: 1996.

Αργυροπούλου, Ρωξάνη - Ταμπάκη, Άννα: Τα Ελληνικά προεπαναστατικά περιοδικά. Ευρετήρια Γ' "Ειδήσεις διά τα ανατολικά μέρη", 1811, "Ελληνικός Τηλέγραφος", 1812-1836, "Φιλολογικός Τηλέγραφος", 1817-1821, Κέντρον Νεοελληνικών Ερευνών Ε. Ι. Ε., Αθήνα: 1983.

Γαραντούδης, Ευριπίδης: «Η αναβίωση της αρχαίας ελληνικής μετρικής τον 19ο αιώνα: μετρική θεωρία και ποιητική πράξη», στον παρόντα τόμο.

Καρακάση, Κατερίνα, «Η αρχαία δημοτική ποίηση και τα ωραία προϊόντα του γερμανικού Παρνασσού. Σημειώσεις για την πρόσληψη του γερμανικού Ρομαντισμού στον περιοδικό τύπο του 19^{ου} αιώνα», στον παρόντα τόμο.

Κατσίκαρος, Θόδωρος: Η παρουσία του θεατρικού έργου του Alexandre Dumas πατρός στην Ελλάδα και στον ευρύτερο ελληνόφωνο χώρο (μέσα ΙΘ' και Κ' αιώνας), ΕΛΙΑ, Αθήνα: 1997.

Καρπόζηλου, Μάρθα: Τα ελληνικά οικογενειακά φιλολογικά περιοδικά (1847-1900), Ιωάννινα: 1991.

Λιανέρη, Αλεξάνδρα: «Ο συγκρητικός λόγος της αρχαιότητας στον περιοδικό τύπο του 19ου αιώνα: Συνέχειες, ασυνέχειες και ρήξεις στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής νεωτερικότητας», παρέμβαση στο Στρογγυλό Τραπέζι.

Λούδη, Αγγελική: Το νεοελληνικό διήγημα στην «Ευτέρπη» και την «Πανδώρα». Συμβολή στη μελέτη της ιστορίας, της ορολογίας και της θεματικής του είδους κατά την περίοδο 1830-1880, Θεσσαλονίκη, Α. Π. Θ., 2005 (διδ. διατρ.).

Νάσιουτζικ, Παυλίνα-Μαρία: Προτεσταντισμός και Διαφωτισμός στη Σμύρνη τον 19ο αιώνα. Η περίπτωση της «Αποθήκης των Ωφελίμων Γνώσεων», Εστία, Αθήνα: 2002.

Ξεπαπαδάκου, Αύρα - Χαρκιολάκης, Αλέξανδρος: «Το λυρικό θέατρο και η μουσική σαλονιού στον ελληνόφωνο περιοδικό Τύπο του 19^{ου} αιώνα», στον παρόντα τόμο.

- Πολίτου, Ελένη Χρ.: «Μικρασιατική βιβλιογραφία Γ'. Το περιοδικό *Φιλολογία*», *Μικρασιατικά Χρονικά* 14 (1970).
- Σαχίνης, Απόστολος: Συμβολή στην ιστορία της Πανδώρας και των παλαιών περιοδικών, Αθήνα: 1964.
- Σκοπετεά, Ε.: Το Πρότυπο Βασίλειο και η Μεγάλη Ιδέα. Όψεις του Εθνικού Προβλήματος στην Ελλάδα, Πολύτυπο, Αθήνα: 1988.
- Σοφού, Άλκηστη: «Ο Ανατολικός Θεατής (*Le Spectateur de l'Orient*) διαλέγεται με την Ευρώπη. Οι διακυμάνσεις μιας 'εθνικής αφήγησης'», στον παρόντα τόμο.
- Σπυροπούλου Αγγελική: «Ελληνοαγγλικές λογοτεχνικές συναντήσεις του 19^{ου} αι. – πρόσληψη και διαπολιτισμικότητα», στον παρόντα τόμο.
- Σπυριδοπούλου, Μαρία: «Η πρόσληψη της γαλλικής πεζογραφίας μέσα από τον ελληνικό περιοδικό τύπο του 19^{ου} αιώνα: η περίπτωση του Εμίλ Ζολά», στον παρόντα τόμο.
- Σταματοπούλου-Βασιλάκου, Χρυσόθεμις: «Ελληνική βιβλιογραφία μονόπρακτων έργων του 19^{ου} αιώνα», *Παράβασις*, τόμ. 4, 2002, σσ. 87-219.
- : «Η πρόσληψη της ευρωπαϊκής δραματουργίας στην καθ' ημάς Ανατολή: Μεταφράσεις-εκδόσεις: Μία συνολική παρουσίαση», *Πρακτικά του Β' Πανελληνίου Θεατρολογικού Συνέδριου «Σχέσεις του νεοελληνικού θεάτρου με το ευρωπαϊκό»*. Επιμ. Κωνσταντζα Γεωργακάκη. Αθήνα: Τμήμα Θεατρικών Σπουδών, Ergo, 2003, σσ. 179-192.
- (1): «Ο Βίκτωρ Ουγκώ στο θέατρο της καθ' ημάς Ανατολής το 19^ο αιώνα», *Παράβασις*, τόμ. 7, 2006, σσ. 369-384.
- (2): «Κατάλογος θεατρικών έργων στη Σμύρνη 1900-1922: Πρωτότυπα - Μεταφράσεις» στον τόμο: *Το θέατρο στην καθ' ημάς Ανατολή: Κωνσταντινούπολη-Σμύρνη: Οκτώ Μελετήματα*. Αθήνα: Πολύτροπον, 2006, σσ. 297-364.
- Σταματοπούλου-Βασιλάκου, Χρυσόθεμις, Διακουμοπούλου,-Ζαραμπούκα Αικατερίνη, «Διαπολιτισμική πρόσληψη της δραματουργίας μέσα από τον ελληνικό περιοδικό τύπο του 19^{ου} αιώνα», στον παρόντα τόμο.
- Ταμπάκη, Άννα: «'Εφημερίς' ή 'περιοδικό'; Προς μια τυπολογία του περιοδικού τύπου εν τη γενέσει», *Ο ελληνικός τύπος 1784*

- έως σήμερα. *Ιστορικές και θεωρητικές προσεγγίσεις. Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, Αθήνα, 23-25 Μαΐου 2002*. Επιμέλεια Λουκία Δρούλια, INE/EIE, Αθήνα: 2005, σσ. 92-99.
- : Το νεοελληνικό θέατρο (18^{ος}-19^{ος} αι.). Ερμηνευτικές προσεγγίσεις, Διάλογος, Αθήνα: 2005.
- Bellanger, Claude, Godechot Jacques, Guiral Pierre, Terrou Fernand. *Histoire Générale de la Presse française*, tome II: De 1815 à 1871, PUF, Παρίσι: 1969.
- Bermann, S. and Wood, M., eds.: *Nation, Language and the Ethics of Translation*. Princeton: Princeton University Press: 2005.
- Chartier, Roger & Roche, Daniel, «Livres et presse: véhicule des idées», *Seventh International Congress on the Enlightenment: Introductory Papers (Budapest, 26 July – 2 August 1987)*, The Voltaire Foundation, Oxford 1987, σσ. 99-100.
- Dieter, Barth, *Zeitschrift für Alle. Das Familienblatt im 19. Jahrhundert. Ein sozialhistorischer Beitrag zur Massenpresse in Deutschland*, Universität Münster, 1974.
- Faubion, J.: *Modern Greek Lessons: A Primer in Historical Constructivism*. Princeton: Princeton UP, 1993.
- Gourgouris, S.: *The Dream Nation: Enlightenment, Colonization, and the Institution of Modern Greece*. Stanford, Stanford University Press, 1996.
- Jusdanis, G.: *Belated Modernity and Aesthetic Culture: Inventing National Literature*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1991.
- Patsiou, Viki: « Constitution nationale et altérité. Le cas de la revue *Enropaïkos Eranistis* (1840-1843) », στο: Ταμπάκη Άννα & Αθήνη Στέση (επιμ.), *Ταυτότητα και ετερότητα στη λογοτεχνία*, τόμ. 2: *Μετάφραση και διαπολιτισμικές σχέσεις*, Β' Διεθνές Συνέδριο της Ελληνικής Εταιρείας Γενικής και Συγκριτικής Γραμματολογίας, Αθήνα, Δόμος, 2001, σσ. 115-132.
- Provata, Despina: *Victor Hugo en Grèce (1842-1902)*. Thèse de doctorat, Université de Sorbonne – Paris IV. Παρίσι: 1995 (διδ. διατριβή).
- Tabaki, Anna: «Un aspect des Lumières néohelléniques: L'approche scientifique de l'Orient. Le cas de Dimitrios Alexandridis», *Ελληνικά*, 35 (1984), σσ. 316-337.

- : «Le Télégraphe hellénique, 1812-1836. Orientations et fortune d'un journal politique, commercial et littéraire dans le Sud-Est Européen», *Communications grecques présentées au Ve Congrès International des Études du Sud-Est Européen (Belgrade, 11-17 sept. 1984)*, Comité National Grec des Études du Sud-Est Européen, Αθήνα: 1985, σσ. 259-270
- : «La notion d'Orient dans la presse littéraire au temps des Lumières en Grèce», *Orient et Lumières. Colloque de Lattaquié 29 septembre-2 octobre 1986, textes recueillis par Abderrahman Moalla*, Université de Grenoble III, 1987, σσ. 63-73.
- : «La presse prérévolutionnaire grecque: reflet de nouvelles conceptions esthétiques et culturelles dans le Sud-Est européen. Première approche», *Revue des Études Sud-Est Européennes*, XXXIV (1996), nos 1-2, σσ. 133-140.

Βιβλιογραφική επισκόπηση

- Αθήνη, Στέση: «Τα προεπαναστατικά φιλολογικά περιοδικά: εκδοχές διαλόγου με τις ξένες γραμματείες», περ. *Σύγκριση / Comparaison*, τχ. 13 (2002), σσ. 156-176.
- Αντωνίου-Τίλιου, Μαρία: Το περιοδικό Η Τέχνη (1898-1899). Συμβολή στη μελέτη της ιστορίας της νεοελληνικής λογοτεχνίας, Ιωάννινα: 1996.
- Γκρέκου, Αγορή: *Ζωή (1902-1922)*. Περιοδικά Λόγου και Τέχνης 3. Διάττων, Αθήνα 1993.
- Δανόπουλος, Κωστής – Χατζοπούλου Λίτσα: *Η Ευτέρπη (1847-1855)*, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 1997.
- Δρούλια, Λουκία – Κουτσοπανάγου Γιούλα (επιμ.): *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου, 1784-1974*. Επιμ., τ. Α'-Δ', ΙΝΕ/ΕΙΕ, αρ. 103, Αθήνα: 2008.
- Καράογλου, Χ. Λ. (επιμ.), και ερευνητική ομάδα: *Περιοδικά λόγου και τέχνης (1901-19140)*, 1996.
- : *Ο Διόνυσος (1901-1902)*. Περιοδικά Λόγου και Τέχνης 1, Αθήνα: 1992.
- Μάργαρης, Δημ.: Τα παλιά περιοδικά. Η ιστορία τους και η εποχή τους (Πανδώρα, Ευτέρπη, Χρυσάλλις, Εβδομάς, Εστία, κ. ά.), Αθήνα: 1954.

Ντελόπουλος, Κ.: Η «Παιδική Αποθήκη» και ο Δημήτριος Πανταζής: Το πρώτο ελληνικό παιδικό περιοδικό και ο εκδότης του. Συμβολή στη μελέτη της παιδικής λογοτεχνίας, ΕΛΙΑ, Αθήνα: 1989.

Πάτσιου, Βίκυ: Η Διάπλασις των Παίδων (1879-1922). Το πρότυπο και η συγκρότησή του, Ι. Α. Ε. Ν., Αθήνα: 1987.

———: *Ηγησώ (1907-1908). Ποιητική Έκδοση (1913-1914). Περιοδικά Λόγου και Τέχνης 2. Διάττων*, Αθήνα: 1992.

Προβατά, Δέσποινα: «Η διαπολιτισμική διάσταση της “Ανθολογίας των Κοινωνοφελών Γνώσεων”», *Επετηρίς Ιδρύματος Νεοελληνικών Σπουδών* 11 (1999-2000), σσ. 245-256.

Αρχείο ψηφιοποιημένων περιοδικών του 19^{ου} αιώνα του ΕΛΙΑ

Βάσεις ψηφιοποιημένων περιοδικών

Πανεπιστήμιο Πατρών

«Κοσμόπολις» <http://xantho.lis.upatras.gr/kosmopolis/>

«Πλειάς» ελληνικά περιοδικά 19^{ου} αιώνα

<http://xantho.lis.upatras.gr/pleias/>

